

İSTEDADLI UŞAQLARIN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ TƏLİM KONFLİKTLƏRİ ASPEKTİNDƏ

Manaf Səmədzadə

ARTİ-nin fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı
E-mail: manaf.semedzade@mail.ru

Açar sözlər: *istedadlı uşaq, müəllim, inkişaf, təlim, konflikt*

Ключевые слова: *талантливый ребенок, учитель, развитие, обучение, конфликт*

Key words: *talented child, teacher, development, training, conflict*

Məqalədə istedad uşaqlar, onların təzahür müxtəlifliyi, inkişaf xüsusiyyətləri, gerçəkləşmə şərtləri araşdırılıb. Eyni zamanda istedadlıların inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almadan təlim prosesində iştirakçılar arasında yaranan konfliktlərin səbəbləri, onların proqnozlaşdırılması və profilaktikası nəzərdən keçirilib.

Problemin qoyuluşu. İstedadlı uşaqlar və təhsil sistemində onlarla iş məsələsi aktual məsələlərdən biri hesab olunur. İstedadlı uşaqların təzahür formaları, inkişaf xüsusiyyətləri, eləcə də təlim prosesində rastlaşdıqları problemlərin məzmun və forması, mahiyyət və təzahürü geniş araşdırma tələb edir[1]. Bu baxımdan istedadlı uşaqların təlim zamanı yaranan konfliktlərin istər psixopedaqoji, istərsədə metodoloji əsaslarının tədqiqində kifayət qədər prioritetliyin saxlayır.

Mövcud vəziyyətin nəzəri və praktik təhlili. Təhsil sistemi dövrün sürətlə dəyişən tələblərinə vaxtında və adekvat cavab verməli olduğundan onun da qarşısında cəmiyyətin istedad potensialının aşkarlanması, inkişaf etdirilməsi və səmərəli şəkildə gerçəkləşdirilməsi istiqamətində yeni və mühüm məqsədlər qoyulmuşdur. Hazırda tətbiq edilən təhsil kurikulumunda əsas məqsədlərdən biri də şagirdlərin malik olduqları potensialları üzə çıxarmaq, onları real imkanları daxilində maksimum şəkildə inkişaf etdirməkdir[2]. Bu sahədə pozitiv təlim mühitinin yaradılması, düzgün qurulan müəllim-şagird münasibətləri, ümumiyyətlə təlim prosesinin iştirakçıları arasında qurulan qarşılıqlı münasibətlərtəhsilin keyfiyyətinə təsir göstərən vacib məsələlərdən biridir.

İstər təlimdə, istərsədə də digər fəaliyyət proseslərində düzgün qurulmayan

qarşılıqlı münasibətlər konfliktli vəziyyətlərin ilkin sindromu kimi qiymətləndirilir. Konfliktlər yalnız qazanılmış həyat təcrübəsi və sağlam təfəkkür əsasında həll edilən təzahürlərdən deyil[14]. Konfliktlərə səmərəli və rəşional təsir göstərmək üçün onun həqiqi başvermə səbəblərini dərk etməli, onun inkişaf qanunauyğunluqlarını bilməli və mümkün həll mexanizmlərinə malik olmaq lazımdır.

Fəal təlim mühitində istedadlı uşaqların təlimi üçün səciyyəvi olan konfliktlərin proqnozlaşdırılması, profilaktikasısı və səmərəli həlli vasitəsi ilə təlim mühitinin sağlamlaşdırılmasına və optimallaşdırılmasına nail olmaq, onların harmonik inkişafını təmin etmək olar.

İnkişaf xüsusiyyətlərinə görə istedadlı uşaqları adətən iki tipə bölürlər: harmonik və disharmonik inkişafıllar[5].

Harmonik tipli inkişafı istedadlı uşaqlar üçün aşağıdakı xüsusiyyətlər daha səciyyəvidir:

- yaşlarına uyğun fiziki kamillik;
- yaradıcılıq fəaliyyətinə can atmaq;
- “özünü tənzimləmə strategiyalarının” yüksək səviyyədə formalaşması;
- məsuliyyət hissənin aşılması.

Disharmonik inkişafı uşaqlar isə, bir qayda olaraq, ayrı-ayrı qabiliyyətlərin çox yüksək inkişaf səviyyəsi

ilə fərqlənirlər. Harmonik inkişafıdan fərqli olaraq onlarda psixoloji, psixopatoloji problemlər müşayiət olunur. Qabaqlayıcı və ya ləngiyən inkişaf mexanizmləri, psixi inkişafın qeyri-bərabərliyi uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasında problemlər yaradır.

Bəzən hər hansı bir sahənin məsələni, əqli sahənin olduqca sürətli inkişafı uşağın emosional, sosial, fiziki və s. sahələrinin inkişafına uyğun gəlmir və nəticədə uşağın inkişafda qeyri-bərabərlik yaranmış olur. Kamilliyə can atmaq hissi belə uşaqlarda bir çox hallarda özünə inamsızlıq, stress və istirablarla müşayiət edilir[6].

Belə uşaqlar üçün yüksək reaktivliyin səciyyəvi olması, bəzi hallarda sürəkli affektlərə səbəb olur. Gərgin vəziyyətdə isterik reaksiya nümayiş etdirirlər. İdraki istedadla malik uşaqlar iradi səy göstərməyərək istedadlı olduğu işdən başqa heç bir fəaliyyətlə məşğul olurlar[10]. Fiziki inkişafda gerilik, hərəkətiliyə müqavimət də disharmonik inkişafı uşaqlar üçün səciyyəvidir.

İstedad təzahürünün aşkarlanması olduqca çətin olduğundan, erkən yaşlarda onları istər ailədə, məktəbdə, istərsədə sosial çevrədə, ilk baxışda səbəbi görünməyən və ya aydın olmayan görünən konfliktlər müşayiət edir.[7] İlkin mərhələdə ailədə başa düşülməyən istedadlı uşaq bəzən hiperaktiv davranış sərgiləyir. Bəzən

isə valideyn ilə təmasdan qaçır və onda təcridcən ünsiyyət defisti formalaşmağa başlayır. Bir çox hallarda uşaqlarda baş verən erkən idrak fəallıq və ya yüksək qabiliyyətlərin nümayişi valideynləri çətin vəziyyətə salır. Bəzən də uşağın verdiyi çətin və ya “yöndəmsiz” suallar, onların düzgün cavablandırılmaması və ya cavabsız qalması neqativ münasibətlərin təməlini qoyur[9].

İstedadlı uşaqların idrak fəallığı ilə yanaşı yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı, lakin bu potensialın gerçəkləşdirilmə imkanlarının məhdudluğu onun səhhətində müxtəlif problemlərin yaranmasına səbəb olur.[3,4]Bunu şərtləndirən amillərdən biri də belə uşaqlarda sinir-psixi oyanıqlığın yüksək olmasıdır. Bu zaman müəllimlərin və ya valideynlərin uşağa sərgilədiyi neqativ yanaşma, konfliktli mühit münasibətləri vəziyyəti bir qədər də gərginləşdirir.

Ailədə valideyn ilə yanaşı, məktəbdə müəllim və sinif yoldaşları tərəfindən düzgün qəbul olunmayan istedadlı uşaqların sıradan bir uşaq kimi görünmək istəyi sonradan psixopatik inkişafa səbəb olur. [8]Bu isə cəmiyyətə sadəcə qabiliyyətləri mümkün istiqamətlərdə inkişaf etdirilməmiş şəxsiyyətdən başqa, psixi durumu disharmonik olan şəxsiyyət verir.

Sinif otağında istedadlı uşaqlar və onlarla bağlı problemləri ümumiləş-

dirib qısaca olaraq aşağıdakı kimi şərh etmək olar[5]:

Təzahür edən xüsusiyyətlər: Nəzəri və abstrakt qabiliyyətlər.

Sinifdə yaşanan problemlər: Tapşırıqlarda qeyd olunmuş məlumatlara əhəmiyyətsiz yanaşır. Əlavə işlərlə məşğul olur.

Təzahür edən xüsusiyyətlər: Müstəqillik, kəşfçilik.

Sinifdə yaşanan problemlər: Müəllim tərəfindən seçilmiş tapşırıqlara müqavimət göstərir.

Təzahür edən xüsusiyyətlər: Səssizlik / sensitivlik.

Sinifdə yaşanan problemlər: Güclü məqsəd orientasiyasından, həmyaşıdların qrup tənqidindən və imtinalardan yayınır.

Təzahür edən xüsusiyyətlər: Həyəcanlılıq, səbirsizlik.

Sinifdə yaşanan problemlər: Sinifdə olan fəaliyyətsizlik anlarından incik qalır.

Təzahür edən xüsusiyyətlər: Yüksək intuisiya.

Sinifdə yaşanan problemlər: Ardıcıl konsepsiyalar barədə biliklərini müəyyənləşdirmədən, izləmədən nəticələri müşahidə edir və bəyan etməyə cəhd göstərir.

Təzahür edən xüsusiyyətlər: arzularla yaşayan, xəyalpərəst.

Sinifdə yaşanan problemlər: müəllimin və ya sinif yoldaşlarının şərh və izahlarına, eləcə də sinif müzakirəsinə diqqətsizlik nümayiş etdirir.

Təzahür edən xüsusiyyətlər: artistik (incəsənət) istiqamət.

Sınıf otağında problemlər: Fəal qrup idmanlarında iştirakdan yayınır.

Qeyd etmək lazımdır ki, burada sadalananlar təlim prosesində yaranan problemlərin yalnız bir qismidir. Müşahidələr göstərir ki, istedadlı uşaqlar müəllim və yaşlıları ilə ünsiyyət zamanı yaranan problemləri öz fərdi keyfiyyətləri və şəraitdən asılı olaraq müxtəlif cür həll etməyə çalışır və bir çox hallarda təcrübə çatışmazlığı ilə rastlaşırlar. Ona görə də sosial münasibətlərin formalaşmasında onların ətrafdakıların xüsusi diqqət və köməyinə ehtiyacları olur.

İstedadlı uşaqlar ilə bağlı yaranan təlim konfliktlərinin həlli prosesi bir qayda olaraq aşağıdakı mərhələdə baş verməsi daha məqsədəuyğun hesab edilir[11,12]:

1. Problemin seçilməsi və onun tanınması. İstedadlı uşaqların istənilən fiziki və şifahi (danışmağı) fəallığı dayandıraraq problemin birgə müzakirəsinə başlamaq lazımdır.

2. Nə baş verib?! Ayrı-ayrılıqda iştirakçılardan və şahidlərdən fikir ayrılığına gətirən səbəbləri soruşmaq lazımdır. Uşaqların çıxışlarını növbə ilə, müdaxilə etmədən dinləmək lazımdır. Onları izahatlara təşviq edərkən bitərəf qalmaq lazımdır.

3. Yaranmış vəziyyətdən çıxmaq üçün bilvasitə iştirakçılardan fikirlərini

öyrənmək, əgər uşaqların öz həll yolu yoxdursa, öz fikrini bildirmək olar. Problem üçün, imkan olduğu qədər, bir neçə həll yolu seçilməli və iştirakçılara alternativlər təklif edilməlidir.

4. Həll yollarını müzakirə edərkən, münaqişədən bir neçə çıxış yolu olduğunu nəzərə cərpdirmaq lazımdır. Bu həll yollarının fiziki və emosional nəticələri üzərində birlikdə düşünmək, oxşar münaqişələrlə rastlaşdıqda onun həll yolunu xatırlamaq faydalıdır.

5. Ümumi razılığa gəldikdən sonra seçilmiş çıxış yolunun icrasına başlamaq olar.

İstedadlı uşaqlarla qərəzsiz münasibət saxlamaq üçün, mövcud münasibəti daim səbrlə müşahidə etmək lazımdır. Nəzərə alma lazımdır ki, bəzən müəyyən inkişaf mərhələlərində istedadlı uşağın davranışında müəllim və valideynlərin diqqət yetirməli olduqları normal davranış rəftarını təkzib edən aşağıdakı hərəkətlər də müşahidə olunur[6]:

- Geniş maraq dairəsi olan uşağın nədənsə marağı xeyli azalır;
- O, özünə və ətrafdakılara münasibətdə həddən artıq tənqidi mövqedə olur. Heç bir şey onu qane etmir;
- O səbəbsiz yerə özünü müdafiə mövqeyinə keçir. Emosional vəziyyəti olduqca həssaslaşır;
- Diqqəti tez-tez yayındığından nitqində nöqsanlar yaranır;

– Getdikcə özünə qapanır, ətrafdakı əlaqə və münasibətləri dar çərçivə ilə məhdudlaşır.

Məktəb və ailə mühitində istedadlı uşaqlarla bağlı emosional konfliktlərin həlli tərbiyə prosesində ən mürəkkəb məsələlərdən biridir. Bəzən belə konfliktlərin həlli tərəflərin özləri üçün deyil, vasitəçilər üçün daha asandır. Konkret vəziyyətdə asılı olaraq, vasitəçilər rolunda qohumlar, dostlar, tanışlar, psixoloqlar, bəzən də heçbir tərəfin yaxından tanımadığı kənar şəxslər çıxış edə bilər [13].

İstedadlı uşaqların təlimi ilə bağlı konfliktlərin həllində məsələyə anlayışlı yanaşmaq, bağışlamaq, güzəştə getmək kimi davranışların nümayişi digər konfliktlərin həllində olduğundan daha vacib olur, daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Belə konfliktlərin həllinin əsas prinsiplərindən biri kiminsə bu prosesdə qalib kimi çıxış etməməsidir. Nəzərə alınmalıdır ki, digər tərəfin məğlubluğu hesabına qazanılan qələbəni nailiyyət hesab etmək çətindir.

Nəticədə istedadlı uşaqlarla bağlı emosional konfliktlərin həllində istinad edilməli olan əsas prinsipləri aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar [13,14]:

1. Konfliktin mahiyyətindən və formasından asılı olmayaraq istedadlı uşağın şəxsi ləyaqətinə toxunmamaq, ona hörmətlə yanaşmaq;

2. Konfliktə uşağın mövqeyini başa düşməyə çalışmaq və problemə

onu gözü ilə baxmaq, “Mən onun yerində olsaydım nə edərdim?” sualına cavab vermək;

3. Təlimdə və məişətdə qarşılıqlı yardımlaşma və qarşılıqlı əvəzetmə prinsipi olduqca faydalıdır. Bu prinsipin tətbiqinin mümkünsüzlüyü halında vəzifə, öhtəlik və səlahiyyətlərin mütənəsb paylaşdırılmasına çalışmaq lazımdır.

4. Şəxsi, işlə bağlı və s. mənşəli gərginlik və konfliktli vəziyyətlərin təsirinə uşaqları fədəf etmək olmaz. Münasibətlərdə davamlı olaraq diqqəti onların çatışmazlıqlarına, səhvlərinə və xətalılarına yönəltmək doğru deyildir, onların malik olduqları üstünlüklər hər bir halda diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

5. Konfliktlərdə qarşılıqlı kompromizlərin, razılıqların əldə edilməsinə nail olunmalıdır.

6. Nəvaziş, zəriflik, qayğıkeşlik, diqqətcillik, mehribançılıq, xoş söz, yumor hissi, zarafat konfliktli vəziyyətin aradan qaldırılmasına yaxşı zəmin yaradır.

Problemin aktuallığı. İstedadlı uşaqların təlimi üçün səciyyəvi olan konfliktlərin proqnozlaşdırılması, profilaktikası və həllinin psixopedaqoji zəmində düzgün təşkili daha dəqiqi desək, fərdi inkişaf xüsusiyyətlərinə əsaslanan pozitiv mühitin təmin olunması onların hərtərəfli və harmonik inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Problemin elmi yeniliyi.

Fəal təlim mühitində istedadlı uşaqların fərdi inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə alınmaqla təlimdə baş verən konfliktlərin psixoloji-pedaqoji əsasda proqnozlaşdırılması və profilaktikası üçün qaydalar müəyyən edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti.

Məqalədən təlim prosesinin daha səmərəli təşkili, şagird kollektivində sağlam mənəvi, psixoloji mühitin yaradılması üçün müəllimlər, praktik psixoloqlar, valideynlər, ali məktəblərin psixologiya və pedaqogika fakültələrinin tələbələri, tədqiqatçılar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. "Xüsusi istedadda malik uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə dövlət proqramı (2006-2010-cu illər)". Bakı: Təhsil, 2006, 48 s.

2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı, Bakı: 1999.

3. Bəylərov E.B. İstedadlı uşaqların psixoloji təminatı, "Aspoliqraf", 2008, 268 s.

4. Bəylərov E.B. İstedadın psixoloji diaqnostikası, "Aspoliqraf", 2008, 300 s.

5. Bəylərov E.B. Uşaqlarda istedadın müəyyənləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi. İstedadın işçi konsepsiyası. Bakı: "Təhsil", 2008, 224 s.

6. Bəylərov E.B. İstedad və onun inkişafının psixoloji məsələləri. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 248 s.

7. Əlizadə Ə.Ə. İstedadlı uşaqlar. Pedaqoji məsələlər: esselər, etüdlər. Bakı: ADPU, 2005, 352 s.

8. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Pedaqogika, 2004, 432 s.

9. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı: Adiloğlu, 2001, 161 s.

10. Mehrabov A.O., Bəylərov E.B. Şagird intellektinin inkişafı. Bakı: Adiloğlu, 2006, 208 s.

11. Анцупов А.Я. Конфликтология: Учебник для ВУЗов. 3-е изд. / Анцупов А.Я., Шипилов А.И. - СПб.: Питер, 2007. - 496 с.

12. Выготский Л.С. Педагогическая психология. - М.: Педагогика, 2004

13. «Проблема учебных конфликтов и способы их предупреждения» [Электронный ресурс] /Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/204387/read>

14. Темина С. Ю. Конфликты школы или школа конфликтов. - МПСИ, МОДЭК, - 2002, - 144 с.

Характер развитие талантливых детей в контексте конфликтов в обучении

Абстракт

В статье рассматриваются талантливые дети, их разнообразие, особенности развития и условия их реализации. В то же время были рассмотрены причины, непредвиденные обстоятельства и предотвращение талантливых детей в процессе обучения. В качестве одной из причин конфликта были определены навыки развития талантливых детей.

The development features of talented children are in terms of training conflict

Abstract

The article considers talented children, their diversity, the particularity of development and the realization of their realizations. At some point in the process, there have been some things that have already been investigated, indifferent attitudes, and prejudice of talented children in the process of teaching. In one of the most controversial conflicts in the world, the talent of talented children has been defined.

Məqalə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun Psixologiya və yas fiziologiyası şöbəsinin iclasında müzakirə edilərək çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №04)

Rəyçi R.V.Cabbarov, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Məqalə redaksiyaya 14 mart 2018-ci ildə daxil olmuşdur